

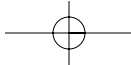
Heidegger és a Zöldek

Mejame Ejede Charley: *Problematic of Technology and the Realms of Salvation in Heidegger's Philosophy*;

Jovito V. Carino: *Heidegger and the Danger of Modern Technology*

„A bűn, amit korábban morális és vallási értelemben használtunk, korunkban technikai jelentést nyert” – kezdi tanulmányát Mejame Ejede Charley. „Az újkori tudomány és a modern technika előrehaladása ma még elképzelhetetlen állapotokig fokozza a föld kizsákmányolását és kifosztását, valamint az ember tenyésztését és idomítását” – írja Martin Heidegger a *Beiträge zur Philosophie*-ban, s csakugyan, a némethoni mester kései munkássága komoly muníciókat szállít a zöldmozgalmak kultúrkritikájához akkor is, ha *technikaellenessége* a liberális ihletettséggű zöldekétől merőben eltérő filozófiai rendszer alkotóeleme (bár rendszerről beszélünk anakronisztikus mindkét esetben). A szerző tanulmánya nemcsak följefti Heidegger technikafogalmát, de messzemenő következtetéseket von le a környezetrombolás mindennapi tapasztalatairól. Noha semmiképp sem alábecsülendő a politikai zöldmozgalmak és a kései Heidegger gondolkodásmódjának közös jellemzője, vagyis hogy a technika és a környezet viszonya a létezés valamennyi szférájára kihat, ezáltal rendszerképző ismérvvé válik, sokkalta többé annál, hogy pusztán a *környezetvédelem* illetékességébe utalhatnánk, fontos hangsúlyoznunk, milyen vonatkozásokban összeegyeztethetetlen ez a nyilvánvaló együtt gondolkodás. A továbbiakban kísérletet teszek arra, hogy röviden vázoljam, hogyan fogják föl a heideggeri *technikát* a zöldmozgalom elméletírói,¹ és hogy következtetéseik mennyiben mondanak ellent a filozófusnak.

A technikát Heidegger – s ezt lovagolják meg a politikai színtéren – döntően *legitimációs* oldaláról veszi szemügyre. Míg a premodern korokban a kultúra világértelmezését a vallás, addig a modern korban a tudomány legitimálta.² Habermas is rámutatott arra, hogy a tudományos megismerés ideologikus, mögötte egy bizonyos filozófia és érdekelttség húzódik meg, melyet – mint minden ideológiát – a haszonélvezői igyekeznek elleplezni. A tudományosság uralkodó ideológiáját nevezi Heidegger voltaképpen „technikának”, és nem a technikai fejlődés – tagadhatatlan előnyökkel járó – eszméjét kritizálja élesen, hanem annak mikéntjét, megvalósulását, de elsősorban episztemológiai eredetét. A „modern technika” nem azonosítható sem a tudománnyal mint olyannal, sem az általában vett technikával. „A technika lényege nem technikai.” A technika instrumentális értelmében nem más, mint „eszköz a kiteljesedéshez”, antropológiai értelmében pedig bizonyos emberi tevékenység. Heidegger szerint e kettő közös metszete a kauzalitás, melynek természetét a modern technika radikálisan megváltoztatta. A görög *aition* és a római *causa* olyan önmagán túlmutató ősokot jelöl, mely nem előállít, hanem „adósa valaminek”, „felelős valamiért”; a platóni *eidos* érvényesül, éri el végcélját

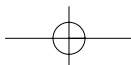

[*Kalandozás*]

benne. Ez a különbségtétel a tudomány ősi és modern felfogása között alapvetően a technicitás monokausalitására vonatkozik: az emberi természet tudományos redukciója idegenít el bennünket az eredendő, valódi megismeréstől. Ilyen pozitíve posztulált megismerési mód a poiesis, az „elrejtettségből” megmutatkozás (*Entbullen*), az aletheia egyik alapesete. A technika ezek szerint nem csupán eszköz a megismeréshez, hanem a megismerés egy fajtája. A modern technika nem azonos sem a poiesisszel, sem az ősi technével, hanem „próbatétel”, a természethez való másféle viszony. Más ugyanis, ha a természetet phüsisnek, tehát „önmagától eredően hatónak” tapasztaljuk, és megint más, ha a „termelőeszközök tartályaként” állítjuk, amelyre a *Ge-stell* (All-vány) kifejezés utal. A haladás (*Fort-schritt*) kiszakítja az embert (*Fort-riss*) természetes összefüggéséből. A poiesist Heidegger a szélmalomhoz hasonlítja, vagy a teraszos rizstermesztéshez, ahol a természettel – ahelyett, hogy kizsigerelné – együttműködik az emberi találékonyság, alkalmazkodik hozzá. A modern technika ezen kívül olyan jelenség, mely az emberi kézművességet sem igényli, az eredeti „önelsajátítás” helyett az „önelhagyás” lejtőjére csúsztatja az embert, ahol már nem engedelmességet az „ismerd meg önmagad!” parancsának, hanem beletörődően „ráhagyatkozik” a tudás mechanikus gépezetére.

A *Ge-stell*, azaz a természetet „energiatartályként” kezelő modern technika az „el-nem-rejtettség”, a feltárulkozás domináns formája, a nyugati civilizáció alapja. Nem az emberi génusz evolúciójának eredménye – ahogyan Huxley-nál –, sem az anyagi fejlődés és a kapitalista gazdaság egymásra hatása – ahogyan Marcusénál –, hanem a Sors (*Geschick*) maga, a nyugati gondolkodás „küldetése”. Heidegger számára nem az emberi kreativitás vagy a globális tőke elterjedése hajtja előre a történelmet, hanem a modern technika, a ratio, a tökéletesedésre törekvő „számítás”; s ez az „előretörés” egyben hanyatlástörténet is. A modern tudományosság eldologiasította a természetet; s amíg még Descartes – elutasítva ugyan a skolasztika elvont spekulációit – a technikát a tudományos ismeretek végrehajtójaként írta körül, a modern fizika beköszöntével az előbbi elszabadult az utóbbi ellenőrzése alól, így a technika nem eszköz többé, az ember pedig nem uralkodhat fölötte, hanem tudatlan rabszolgájává csökevényesedett. A illesztékekre (*Füge*) osztott mű, a *Beiträge zur Philosophie* „fűgái” a sajátta-tevő-esemény (*Ereignis*) más-más tartózkodási pontjai. A „sajáttá-tevő-esemény” az a mód, ahogy a lét történetileg különböző módokon igazságában tartózkodik. A technika a felhangzás (*Anklang*) illesztményében a „csinálmány” (*Machenschaft*) része. Olyan létmód, melyben minden létezőt elő lehet állítani, minden létező „tárgyiságként tételezett létezőség”, a számításban hozzáférhető, előállítható és végrehajtható. A „Föld féltése” ebben a kontextusban válik jelentéssé Heideggernél, a „léttörténet” újabb állomásaként, melyben az ember (*Man*) nemcsak a „Kék Bolygóval” helyezkedik szembe (*Gegenstand*), hanem önnön lényegiségével is.

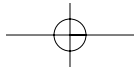
E tétel társadalomfilozófiai és politikai konnotációi mind a zöldmozgalmak, mind a konzervativizmus ontológiájára igényt tarthat, ám Heideggernél az archaikus státustársadalmak ideáljához vezet el, melyben mindenki tehetségéhez mértelen elfoglalja az őt megillető helyet („a haza az a hely, ahol szükség van ránk”),

s mely tehetsége kibontakoztatásához segíti. A modern tömegtársadalmak bírálata fontos komponense Heidegger kultúrkritikájának, hiszen a „technomorf létmód” ebben a torz közösségiségben jut tetőpontra. Az omnipotens technika uniformizáló törekvése szerint mindenki: egy, *egy* fogyasztó az „amőbaszerűen terjeszkedő” világvállalatok globális, „nomád államhoz” hasonlatos uralmi rendszerében, *egy* – érdemeit és ítéloképességét figyelmen kívül hagyó – választó a politikai közösségben, *egy* munkavállaló a termelésben ahelyett, hogy megélné a teremtéstörténetet (*Gelassenheit*). A természethez közeli, „biomorf” lét ezért több a környezet kiszipolyozásának felhagyásánál, igaz, a zöldmozgalmak is kívánatos társadalmi rendként tekintenek rá. Csakhogy míg ők alapvetően elfogadják a liberális demokráciák konstitucionalizmusát (az alkotmányos szabadságjogok vonatkoztatási rendszerét) mint amely a lehető legjobb beszédmód, addig Heidegger tradicionalizmusa a „világ szerkezetét” veszi célba, a „kartezianus nyugati gondolkodást” s mindazt, ami azután következett.

A poiesis és az ősi techné a természetből állít elő (*Hervor-bringen*), ám a modern technika „kihívja” a természetet, provokálja, próbára teszi (*Heraus-fordern*). A létezés esszenciája az Áll-ványban (*Bestand*) a helyettesíthetőség (*Ersetzbarkeit*); a technomorf világ „dologtalan”, az alkatrészek és a pótlékok világa. Az archaikus görög időkben a „dolgozattal való találkozás”, a megismerés csoda volt, rácsodálkozás, mára csak a hatalom akarása (Heidegger átveszi Nietzsche fogalmát). A világ egyetlen hatalmas szemétkerakó, amióta az ember eldöntötte, hogy nem „poétikus” tárja föl a természet törvényeit. A *Gestell* a léttörténetben nem a *Geschick* létmódja, amelyhez el kell jutnia az embernek ahhoz, hogy egyetlenségéhez (*Eigentlichkeit*) hozzáférhessen. A *Gestell* azért veszélyes („maga a veszély”), mert „ontológiai vakságot” okoz a phüsis és az eredeti létmód, a *Dasein* iránt, gátolja a poétikus „feltárulkozást”; éspedig ez okozza a híres heideggeri „létfeljejtést” (*Seinsvergessenheit*). A technika a „modern kultúra kizárólagos hatalma”, máshol: „támadás az élet és az emberi létezés ellen”, azaz a dolgok és a szubjektum *természetét* egyaránt roncsolja; nemcsak a létezés esszenciáját feledtetni el, hanem a felejtést magát is, ezért egyúttal a meghaladását célzó gondolkodást is elzárja előlünk.

Heidegger azonban megoldást, „megváltást” is ajánl az emberiségnek, módszert, melynek segítségével kilábalhat a „tévedésből”. Hölderlint idézi (*Patmosz*): „De ahol veszély fenyeget, / fölmagaslik a menedék is”. Hogyan lehetséges, hogy a technika pusztító ereje ment meg bennünket a pusztulástól? Úgy, hogy – mint mondtunk – a veszély nem a technikai vívmányok használatában rejlik, hanem a technika szellemiségében, a „ráció spiritualitásában”. Ha felismerjük, hogy mekkora veszély leselkedik ránk, ha fölelevenítjük az elfeledett felejtést, akkor megmenekülhetünk. Föl kell fedeznünk az ember „természetbe vetettségét”, és engednünk kell vonzásának („allein gehen lassen”), nem uralkodnunk fölötte, s nem a technikára „hagyatkozunk”. Am éppen ez az a mozzanat, melyet a zöldmozgalmak túlbecsülnek. Heidegger ugyan nem a technikai fejlődést mint olyat veti el teljes egészében, de ez nem jelenti azt, hogy elegendő volna eszközeink használati utasításain, pusztán az eszközökhöz való viszonyunkon változtatni, ha a német

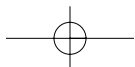
[*Kalandozás*]

mester gondolatmenetét követjük. A *Gestell* ugyanis – de még az olyan kifejezés is, mint a „Föld féltése” – nem csak, sőt nem elsősorban a környezetpusztítás szinonimája. „A paraszt munkája nem »állványozta föl« a művelés alá vont földet. Mikor elvetette a magvakat, azokban az erőkben bízott, melyek maguktól fölvirágoztatták őket.” A mezőgazdaság nem azért iparosodott el, vált technomorffá, mert az új és új technológiák nem igazodtak a természethez, leigázták azt, hanem mert az a tudományos szemléletmód vett rajta erőt, amit Heidegger a történelem kisiklatójának tart. Ezért nem elég, ha az egyén szabadságjogainak önkorlátozásával küzd a természet kizsákmányolása ellen; nem, Heidegger ennél többet követel: a létező léthez való viszonyának átértékelését, a „költőien lakozást”, mely szintúgy túlmutat a költészetben, a művészi világmagyarázatokon annyiban, hogy a „Kék Bolygó” és a közösségben élő individuum valamire rendeltségének, tehetségének intuitív megélését érthetjük rajta. (Az erre képtelen „Man”-okkal, a „félresikerültek rettentő feleslegével” Heidegger nem törődik, s már csak ezért is nehéz filozófiáját akként értelmeznünk, hogy a liberális tömegdemokrácia eszközeit megfelelőnek gondolja a környezetünk elpusztítása elleni harchoz.)

Heidegger filozófiájának egészét és mélységeit is valamiképp értenünk kell ahhoz, hogy felfogjuk, a példaként sorolt fokozatok miként hatnak a létezésre. Hol a technikai fejlődés határa, ahol a „dolgok” még a biomorf létezés terrénumához tartoznak, s hol lépik át a „technomorf” rubiconját? A fahíd még nem „létrontó”, de az erőmű igen, ahogyan az utazás idegenforgalommá silányulása is. Az első példánál a léptéket nehéz megállapítani: az emberi „egyetlenség” (a szó jelentése közel áll az istenképiség keresztény fogalmához) a technikai fejlődés melyik szintjéig harmonizált a szubjektum és a világ természetével? A második példa viszont egyértelműen egy spirituális viszonyt ír le: az önmagát kereső utazóét és a kapcsolódni vágyó, „létfeljtő” technokrataét. Mindkét esetben a technicizálódás a hanyatlás felelőse, s a hangsúly még csak nem is az önálló, érző lényként felfogott természet, Gaia megóvásán, hanem az emberi egzisztencia méltóságának helyreállításán van, így nem fokozati kérdés.

Mejame Ejede Charley írja: „A világegyetem egyneműsíti magát; semmi egyéb, sem a csoda, sem a szentség nem állhat ellen tolakodásának; minden azért összegződött végül, hogy hasznosságát bizonyítsa a technikai fejlődés színe előtt, különben megsemmisül. Az élet maga a technika fényében érthető meg: a jó élet a hatékony, profitábilis, »kreatív« élet”. Az efféle létezésből a moralitás (l. bio- és humángenetika!) és a spiritualitás (l. a művészetek „eltudományosodása”) kirekesztődik. Ilyenformán pedig a liberális tömegdemokrácia és a nyilvánosság (a média szerkezete) a technomorf gondolkodás hagyatékából él; dologi környezetünk elszívárosodása (a történet nélküli, szabványosított tárgyak), az elektronikus árucikkek rémuralma ugyanúgy a létfelejtés hírnökei, mint a természet tönkremenetele vagy akár az emberi kapcsolatok minőségromlása. Közös bennük, hogy – egyszerűen szólva – nem utalnak semmire, ami rajtuk túlmutatna.

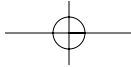
„A hatalom magát hatalmazza fel” – így Heidegger. A szeparált valóságelemeket a technika építi egyetlen jelentéssé, a *Gestell* korlátlan hatalma. „A tudományos repre-

zentáció, amely évszázadokon át meghatározó volt, meg kell hogy változzék. Nélkülözhetetlen, hogy a tudomány elutasítsa a fragmentált valóság képét. Egyszer majd valamennyi kiaknázható felfedezést kiaknázunk, a tudomány esett mára a technika fogásába. Ebben a világegyetemben olyan bölcs tudásra kell szert tennünk, amely nem technikai tudás” (*Charley*). Hiába jut el azonban mindkét szerző erre a pontra, Heidegger Gestell-fogalmát igyekeznek annyira leegyszerűsíteni, amennyire csak lehet. Ha a technika előtti aranykor mítoszának Homéroszaként tekintünk Heideggerre, elvétjük a filozófus megfontolásait. Az ideálisnak egyáltalán nem nevezhető, „civilizáció előtti” időket visszaíró gondolkodó arcéle inkább volna parodisztikus, mint valóság-hű. „A Gestell azért tisztázatlan fogalom, mert a természetet az emberi elvárásoknak alárendelni nem más, mint erőszaktétel a természeten mint olyanon, amely magában hordozza azt is, hogy a természet előbb-utóbb bosszút áll. Mindazonáltal a bölcs Természet ideája éppolyan romantikus, mint a tovatűnt aranykoré” (*Charley*). A szerző kétségtelenül félreérti Heideggert. Szó sincsen elvagyódásról boldogabb idők felé, hiszen Heidegger éppen a jelent szembesíti az értékes létmód modelljével. „A holnap technikája megsemmisít egy sor olyan komoly problémát, amit a ma technikájának számlájára írunk” (*Charley*). Ennek alapján a helyesen hasznosított és folytonosan tökéletesedő technika (például a megújuló energiaforrások helyeslése) a zöldmozgalmak gyógyírja a pusztító technika okozta kórra. Megelégszenek azzal, hogy a kutatásokba bekapcsolják a morális előfeltevéseket, hogy immáron azok is értékmérőként működjenek az új találmányok kikísérletezésénél. Valójában a technikai túlhatalom (*Über-machtigung*) heideggeri eszméjét ugyan magukévá teszik, ám a *Gestell* problémakörét, a német filozófus gondolkodásában, világnézetében betöltött szerepét figyelmen kívül hagyják.

Azt Heidegger sem vonja kétségbe, hogy dologi környezetünk *korszerűsítése* nélkül primitívebb, egészségtelenebb élet jutna osztályrészünkül sokkalta több szenvedéssel. Korántsem az invenciózus, találékony emberi elmeműködés jótéteményeit ostromozza. Merészen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy a technika *szimbólum* Heideggernél, a Gestell legközérthetőbb megnyilvánulási módja, nem maga az Áll-vány. A másik tanulmány ki is mondja, hogy „ő maga [Heidegger] állítja, hogy a technika nem a veszély, és hogy semmi démonikus nincs a technikában magában” (*Jovito V. Carino*). Ám nem azért nem démonikus mindaz, ami – a számítógépektől az erőművekig – körülvesz bennünket, mert Hölderlin szavait elsődleges jelentésükben értelmezhetjük – *abol a veszély, ott a menedék* –, és a *Gestell* eszközeivel vehetjük föl a harcot ellene; a tömegmédiá és az internet a tömegdemokrácia káros hatásait, a napkollektorok az atomerőművek hulladékait, az egyéni – műveljük kertjeinket! – szerepvállalás a globális cselekvési tervek hiányát semlegesítheti. Mindez helyeselhető Heidegger nyomán is, de ő ennél mélyebb és radikálisabb, mert gondolkodásunk teljes „átprogramozására” hív fel. A veszély azért nyújthat menedéket, mert nyilvánvalóvá teszi a nyugati világ válságát, azt, hogy ez így nem mehet tovább.

Heideggert sokan használják föl „házi ideológusukként”. A *Gestell*nek létezik egy visszafogottabb interpretációja, egy olyan, mely a lokális közösségek felelőssé-

[*Kalandozás*]

gére irányítja a figyelmet, az „eredeti önelsajátításra”; s ily módon a filozófus „ha-za”-fogalmával (*Heimat*) is összeköthető. A technika ellen eszerint úgy lehet küzdeni, hogy az „ember ne csak saját magával, de helyével is azonosuljon” akkor, midőn a Kék Bolygót tönkretevő, „tévolygóvá” züllesztő emberi működés „planetáris hatalomra” tör, a világűr meghódítására. Az individuum „öneshmélése” (*Selbstbesinnung*) és a „közösségi akarat” (*gemeinsame Wille*) összhangja megvalósulhat, ha a technika ellenállhatatlanságát együttesen legyőzik. „A mások azok, akik-től az ember többnyire nem különbözteti meg magát, akik között az ember maga is ott van” (Heidegger). Könnyen kitágítható ez a gondolat a globalizálódás kritikájává. A terjeszkedő hatalmi centrumok, nemzetközi jogi entitások (például multinacionális vállalatok, Európai Unió) ab ovo visszavetik az *Ereignist* azzal, hogy ami közös, az mind technikai; a zömmel jogtechnikai szabályok a létezés keretét teremtik meg, a tartalmi különbözések formáját, hogy a formalizált, eljárásrendi homogenizáció bejelentse végül igényét a létezés egészére. Ezt, a *Daseint* felszámoló létmódot csak afféle „ugrás” (*Ur-sprung*) haladhatja meg, hiszen a technika ontológiailag van immár bennünk.

Más ideológia a zöldeké, akik – a főntebb megmutatott módon – Heidegger *Gestell*-fogalmát úgy privatizálják, hogy közben kilúgozzák, kiszakítják a filozófiai rendszer teljességéből, lefejtik episztemológiai és ontológiai karakteréről. Ám ehhez tartozik egy harmadik, szintén a *Gestell* értelmezését kisajátító irányzat, mely – az Egyesült Államokban – a mesterségesintelligencia-kutatások eszmei elődjeként vizsgálja Heideggert (vagyis éppen a féktelen technicizálódás apologétájaként); különös tekintettel az „egyetlenség” és az intuíció összefüggéseire, arra, hogy a kivételességet a robotizáció és az űrkutatás nyelvileg miként ragadhatja meg, mi lehet „a gondolkodás ősnelve”.³ Az „ember tenyésztésének” heideggeri vízióját teljesítik be vizsgálódásaik abból a premisszából kiindulva, hogy az ember maga robotizálódik, a technika pedig humanizálódik. Társadalmi aspektusból érdemes eltűnődnünk az – egyént robotként tételező – tömegdemokrácia jelenségén: csakugyan szükségszerű a civilizációnak ezen a szintjén, hogy az állampolgár a „mediatizáltság” rabja legyen, a manipulációs technikák játékszere, egy rosszul felfogott „demokrácia” alkatrésze? A politikai közösséget ma nem éppen az ilyen értelemben vett „technika” legitimálja?

Ismerteti: FALUSI MÁRTON

J E G Y Z E T E K

- 1 Az alapul vett két tanulmány: Mejame Ejede Charley: *Problematic of Technology and the Realms of Salvation in Heidegger's Philosophy* (*Forum Philosophicum*, 14 2009); Jovito V. Carino: Heidegger and the Danger of Modern Technology (*Philippiniana Sacra*, September–December 2009).
- 2 Lásd erről bővebben: Heller Ágnes: Elmékedések a hiszékenységről (www.kfki.hu/chemonet/hun/teazo/hisz/heller.html).
- 3 Az amerikai kutatásokban részt vett Ferge Gábor, akitől előadásokat hallgattam arról, hogy Heidegger filozófiáját miként hasznosítják a *man-machine interface*-ek kísérleteinél.

